

УДК 316.4.063.3(474)

О. А. Штокало

асп. кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна
тел. 80674880918 (м.т.), e-mail: kselur@yandex.ru

СТАН ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено вивченню стану здоров'я дітей в Україні як соціальної проблемі.

Ключові слова: стан здоров'я дітей, процес первинної соціалізації, соціальна проблема.

Постановка проблеми

У сучасному українському суспільстві відбуваються перетворення, які торкаються різних боків соціального життя. Проте не всі перетворення, як виявляється, позитивно впливають на життя кожної особи, суспільства в цілому. Можна припустити, що одним із негативних проявів цих перетворень є погіршення стану здоров'я населення. Увагу дослідників привертає наявність стійкої тенденції до збільшення захворюваності населення України, зростання кількості осіб з інвалідністю. Такий перебіг подій пов'язан з низкою причин, серед яких слід визначити недостатню поінформованість громадян "про механізми впливу соціальних та економічних чинників на здоров'я населення" [1, с. 456].

Особливе занепокоєння науковців та практиків викликає якість здоров'я дитячого населення в Україні, у тому числі й збільшення кількості дітей-інвалідів, що суттєво впливає на перебіг та ефективність соціалізаційного процесу підростаючого покоління, інтеграції нової генерації в суспільство. Такі соціальні тенденції та їхні можливі наслідки вимагають від суспільства та держави адекватних заходів щодо збереження потенціалу нації. Проте проведення будь-яких соціальних заходів доцільно лише за умов наукового аналізу та наукового обґрунтування відповідних засад.

Тому мета нашої наукової розвідки полягає у спробі вивчення стану здоров'я дітей в Україні як соціальної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема здоров'я дітей є міждисциплінарною, її в сучасній Україні досліджують у різних галузях наукового знання. Медичний аспект цієї проблеми досліджують у соціальній педіатрії (О. Гаврилов, В. Мартинюк, Р. Мойсеєнко, Т. Фролова), дитячій психіатрії (В. Кузнецов), реабілітології (В. Козявкін, І. Маргосюк) тощо. У контексті демографічної кризи, що

склалася в Україні, питання незадовільного стану здоров'я розглядають В. Войтенко, Н. Кошель, інші автори.

Шляхи навчання та виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я, проблеми їхньої ранньої соціалізації відображено у роботах В. Бондаря, Б. Сермеева, М. Синьова. В. Тарасун О. Ляшенко, І. Поніманської, наших попередніх публікаціях.

Разом з тим, огляд доступних нам вітчизняних соціологічних видань свідчить, що проблема “дитячого” здоров'я, його особливості, вплив на соціалізаційний процес залишилися поза увагою українських соціологів. Тому ми вирішили провести наукову розвідку щодо зазначеної проблеми, результати якої викладено у даній статті.

Результати дослідження

Проблемою здоров'я у сучасному світі опікуються вчені, політики, громадські діячі. Пильна увага до цієї проблеми не є випадковою, оскільки ВООЗ визнала кризу здоров'я у світі як глобальну та зазначила, що стан здоров'я людей значною мірою визначається її способом життя. Всесвітня криза здоров'я, її причини та соціальні наслідки потребують ґрунтовних наукових досліджень, об'єднаних зусиль та політичної волі для покращення ситуації, що склалася у цій сфері життя.

Становлення теоретичного підґрунття щодо формування уявлень про здоров'я як соціальний феномен має довготривалу історію. Найстаріший й найбільш розроблений з цих підходів є медичний (або медикалістський), у відповідності до якого проблеми, пов'язані зі здоров'ям особи, вирішуються через лікування, надання інших медичних послуг. Проте повсякденна практика свідчить про обмеженість такого підходу, оскільки здоров'я людини значною мірою визначають умови її соціального буття. Саме усвідомлення впливу соціальних чинників на здоров'я людини призвело до формування іншого напрямку досліджень у цій сфері, який дістав назву медико-соціальний.

Перші кроки щодо медико-соціальних досліджень пов'язують з роботами Гіппократа, Галена, Цельса тощо. Так, Гіппократ вважав, що виникнення хвороби пов'язано з невідповідністю можливостей організму зовнішнім умовам та способу життя [2, с. 194].

Подальший розвиток знання про здоров'я людини у межах медико-соціального напрямку пов'язаний з іменами багатьох дослідників, серед яких варто зазначити К. Лоренца та його послідовників (етологічний підхід), Г. Дудерштадта та Х. Йоргенсена (ідея “соціальної мережі”), Г. Сельє (теорія стресу з загального адаптаційного синдрому), Е. Рогерса (обґрунтування тези щодо соціального благополуччя), інших учених, які намагалися подати універсальні теорії (на кшталт концепції “хвороб цивілізації” Е. Гюана та А. Дюссера) тощо.

У СРСР проводили чимало досліджень щодо стану здоров'я радянського народу, які відбувалися у межах структурного та системного підходів. Загальновизнаною була думка про існування тенденції щодо соціальної

однорідності здоров'я населення. Основним чинником ризику виникнення хвороб вважали поведінку людини (що відображено також у документах ВООЗ). Разом з тим, вплив соціально-економічних, соціально-культурних чинників на здоров'я людини недооцінювався [3, с. 100].

У вітчизняному дискурсі щодо соціального акценту проблеми здоров'я ми зустрічаємо роботи Л. Чепелевської, В. Таралло, В. Боброва, В. Кулініченка, Є. Головахи, Н. Паніної. Українська соціологія збагачується науковими працями, в яких висвітлюються питання соціального самопочуття, що безпосередньо пов'язано зі станом здоров'я наших сучасників (Є. Головаха, Н. Паніна, І. Бекешкіна, О. Стегній, Ю. Саєнко), соціального здоров'я (О. Стоянова, В. Мягких). Проблема здоров'я розробляється у руслі соціології медицини, соціології здоров'я тощо. Плідним, на наш погляд, мало би стати вивчення здоров'я як соціального феномену через віталістичний підхід у соціології життя та відповідні напрацювання у галузі соціології дитинства, проте ці напрямки досліджень у вітчизняній соціології не розвинуто.

В українській соціології не існує загальновизнаного визначення поняття “здоров'я”. Більшість вітчизняних дослідників пропонує свій концептуальний підхід, при цьому критично ставиться до визначення терміну здоров'я у викладі ВООЗ, згідно з яким здоров'я — це стан повного фізичного, розумового та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби та (або) інвалідності (дефекту) [4]. На наше переконання, це тлумачення відповідає розумінню здоров'я як категорії ідеального по відношенню до буття людини і не є досить коректним для вирішення заявленої проблеми, оскільки за його допомогою неможливо визначити у більшості випадків стан організму сучасної дитини. Тому ми беремо до уваги тлумачення І. Воронцова, який вважає, що здоров'я дитини — це сукупність властивостей, які притаманні її організму, а також якість зовнішнього оточення, вплив якого характеризує наступний оптимальний її розвиток, розкриття всіх позитивних властивостей особистості, її хисту та обдарованості, забезпечення високої фізичної й інтелектуальної працездатності на максимально тривалі терміни майбутнього життя. Таке визначення, на нашу думку, можливо використовувати як при аналізі теперішньої ситуації щодо здоров'я дітей, так й у прогностичному вимірі. Зауважимо також, що дослідник позицію “якість зовнішнього оточення” вводить безпосередньо до дефініції здоров'я, що посилює її соціальний акцент. Разом з тим, наведене визначення не є універсальним, принаймі для українського сьогодення, оскільки ті стани, які характеризують здоров'я, або, скоріше, нездоров'я дітей в Україні, неможливо описати за поданою дефініцією. Додамо також, що інші відомі нам визначення, наприклад, [5, с. 87] суттєво не сприяють отриманню більш якісних результатів нашої наукової розвідки, оскільки не враховують особливостей саме сучасних станів “дитячого” здоров'я.

Для підтвердження або спростування нашої думки щодо невідповідності стану здоров'я дітей в Україні його науковому тлумаченню, звернемося до погляду фахівців з порушеного питання та до статистичних даних, які сприятимуть визначенню тих тенденцій, які характеризують здоров'я ді-

тей в Україні, а також спробуємо з'ясувати, як впливає якість здоров'я дітей в Україні на процес їхнього соціального становлення, та чи є вона достатньою для адаптації підростаючого покоління в українському трансформаційному суспільстві. Усвідомлення зазначеного є важливим, тому що, як зазначають науковці, адаптивні можливості індивіда “по-різному проявляються у традиційному (стабільному) і трансформаційному суспільствах (до останнього, як відомо, відноситься і сучасне українське суспільство).” [6, с. 110].

У трансформаційному (перехідному) суспільстві пристосування індивіда до зовнішніх умов існування характеризується більшою напругою системи адаптації, що пов'язано з низкою причин, серед яких слід вказати на невизначеність та нестабільність соціальних умов, зміну норм та цінностей тощо. Життя в перехідному суспільстві вимагає від особи дещо інших якостей, ніж у традиційному. Такі якості, наприклад, як мобільність, здатність жити і діяти в умовах ризику, міцне здоров'я забезпечують більш високу ефективність соціалізації індивіда.

Свідчення науковців та практиків про накопичення негативних тенденцій щодо якості здоров'я у дитячій популяції, статистичні дані про низький рівень здоров'я дітей, досить високі показники дитячої смертності у перший рік життя, захворюваності та інвалідності [7, с. 49], [8, с. 46], збільшення кількості екопатій, виникнення яких пов'язано із забрудненням довкілля, дають підстави стверджувати, що діти в сучасній Україні потерпають від низької якості здоров'я. Фахівці стверджують, що “заслужує на увагу ще один аспект нинішніх соціально-економічних негараздів, який може стати демографічною реальністю через 5-10 років. Йдеться про здоров'я сьогоденних дітей, яке трансформується в їх підвищену смертність (а відтак низький репродуктивний та виробничий потенціал)” [9, с. 14].

Деякі науковці розцінюють показники і тенденції, які характеризують стан здоров'я молоді як такі, що загрожують національній безпеці країни, зменшують ресурс розвитку суспільства [10, с. 19].

Незадовільний стан здоров'я дітей спотворює певним чином їхній розвиток, перешкоджає навчанню, обумовлює обмеження життєдіяльності, має інші негативні соціальні наслідки щодо життя у суспільстві. Низький рівень здоров'я не може виступати як позитивний чинник соціалізації, оскільки дитячий вік є періодом інтенсивного розвитку людини — як фізичного, психічного, так й соціального, і потребує достатньо ресурсів для цього процесу. Нездорова дитина відстає у формуванні комунікативних навичок, вона сплачує високу фізіологічну ціну за будь-яке досягнення, що призводить до подальшого напруження захисних сил організму, виснажує їх, утруднює розкриття здібностей тощо. Серед небажаних проявів, які пов'язані з незадовільним станом здоров'я дітей та відбиваються на соціалізаційному процесі, можна визначити також соціальну дезадаптацію. Здоров'я дітей стає у сучасних умовах тим чинником, який сприяє процесу первинної соціалізації або лімітує його.

Тобто можна стверджувати, що стан здоров'я є ваговою складовою, яка впливає на перебіг процесу соціалізації сучасної дитини, особливо з огляду

на значення періоду раннього дитинства для “дорослого” життя людини та думку науковців, які пропонують ранні етапи онтогенезу розглядати “як критичний період соціалізації” [11, с. 59].

У наукових та популярних виданнях автори надають різноманітні пояснення щодо виникнення кризової ситуації щодо здоров'я дітей та зосереджують увагу на недостатній медичній допомозі, нездоровому способі життя, забрудненні довкілля, соціально-економічних проблемах, проте соціологічне розуміння проблеми ще не визначено.

Наше соціальне бачення порушеної проблеми щодо стану здоров'я дітей в Україні полягає у наступному:

- незадовільний стан здоров'я українських дітей є проявом світової кризи здоров'я (глобальний вимір),
- погіршення здоров'я дітей в Україні є свідченням негативного впливу соціально-економічних та екологічних негараздів, які в останні часи спіткали Україну (регіональний вимір),
- низька якість здоров'я дітей є наслідком безвідповідального ставлення дорослих до найвищої цінності — здорового життя (індивідуальний вимір).

Усвідомленню причин низького рівня здоров'я дітей в українському трансформаційному суспільстві та його наслідків у соціологічному аспекті може сприяти звернення до наукових надбань П. Штомпки [12]. Вчений визначив поняття “соціальна травма” та виклав її симптоми, які мають прояви на біологічному, демографічному рівні колективності (епідемії, деградацію населення, розумові відхилення, зменшення рівня народжуваності тощо), на рівні соціальної структури (руйнація каналів соціальних відносин, соціальних систем), на рівні культури (аномія, цивілізаційна некомпетентність, синдром недовіри, колективне почуття провини, криза ідентичності). Таким чином, якщо послуговатися підходом, що запропонував П. Штомпка, та вважати наведене таким, що характеризує українське суспільство, можна зрозуміти не тільки причини поганого здоров'я дітей в Україні, а й надати пояснення щодо його впливу на подальший розвиток дитини, перебіг процесу первинної соціалізації в українському перехідному суспільстві тощо.

Наведені дані підтверджують наявність негативних тенденцій щодо дитячого здоров'я в Україні, які, у свою чергу, мають негативне відлуння в житті дитини як теперішньому, так й майбутньому. Вказані негативні тенденції щодо здоров'я дітей, соціальні наслідки від недостатнього рівня здоров'я в тій чи іншій мірі вже відчуває суспільство, вони потребують комплексних наукових досліджень, міждисциплінарного наукового аналізу та відповідних практичних заходів для нормалізації ситуації, якщо це можливо, або, принаймі, пошуку шляхів щодо запобігання погіршення стану здоров'я дітей та пом'якшенню соціальних наслідків.

Вирішальне значення стану здоров'я у дитинстві для розвитку особи, дитячого періоду життя людини для її подальшої долі, думку про що ми поділяємо, зобов'язує нас запропонувати наукову дискусію щодо проблеми “дитячого” здоров'я, насамперед, у соціологічному просторі, оскільки про-

блема здоров'я дітей в Україні, як ми зазначали, залишається поза увагою вітчизняних соціологів. Таке відбувається не тільки через певні методологічні труднощі, а й, на думку автора, через недооцінку значення періоду дитинства для життя людини, особливо в умовах перехідного суспільства, несприйняття тривожних тенденцій та неоптимістичних прогнозів щодо здоров'я дітей. Саме соціологічне розуміння тенденцій, які мають місце щодо дитячого здоров'я, можливо, дозволить вибудувати систему відповідних заходів щодо збереження та відновлення здоров'я дітей.

Виходячи з викладеного, можна зробити наступні висновки. 1. У світовій та вітчизняній науці існує розмаїття підходів щодо вивчення здоров'я як соціального феномену. 2. Стан здоров'я дітей в Україні, на думку науковців та практиків, є незадовільним, що обумовлено об'єктивними та суб'єктивними причинами та може розглядатися як соціальна проблема. 3. Незадовільний стан здоров'я дітей перешкоджає їхньому нормальному розвитку, ускладнює перебіг процесу первинної соціалізації. 4. Здоров'я дітей як наукова проблема залишилося поза увагою вітчизняних соціологів, проте потребує вивчення.

Література

1. Мавров И. И. Человеческие качества и человеческие отношения. — Х.: Прапор, 2005. — 464 с.
2. Войтенко В. П. Здоровье здоровых. Введение в санологию. — К.: Здоровье, 1991. — 245 с.
3. Щепин О. Л., Царегородцев Г. И., Ерохин В. Г. Медицина и общество. — М.: Медицина, 1983. — 302 с.
4. World Health Organization. The Constitution of the World Health Organization // WHO Chronicl. — 1974. — Vol 1. — P. 29- 45. 5. Социологический энциклопедический словарь на русском, английском, немецком, французском, чешском языках. Редактор-координатор академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. — 488 с.
6. Камбур А. Адаптація індивіда до зовнішніх умов існування як предмет філософського дослідження: історія, концепції, можливості. Матеріали наукової конференції, 20-21 жовтня 2005 р. — Чернівці: Рута, 2005. — 319 с. — С. 110-112. 7. Гаврилов О. І. Досвід впровадження індексу індивідуального здоров'я та паспорту здоров'я в роботу лікарів-педіатрів міської дитячої поліклініки // Педіатрія, акушерство та гінекологія. — 2007. — № 2. — С. 49-51.
8. Фролова Т. В. Рівень популяційного здоров'я та поширеність остеопенії серед дитячого населення промислового регіону Педіатрія, акушерство та гінекологія. — 2006. — № 3. — С. 46-48.
9. Войтенко В. П., Кошель Н. М. Демографічна криза в Україні // Журнал практичного лікаря. — 2005. — № 4. — С. 10-15.
10. Оржеховська В. М. Стратегія педагогіки здорового способу життя // Педагогіка і психологія. — 2006. — №4(53). — С. 10-28.
11. Батуев А. С. Критические периоды детства и среда воспитания (начальные этапы биосоциальной адаптации ребенка) // Мир психологии. — 2002. — № 1. — С. 59.
12. Штомпка П. Социальное изменение как травма // Социол. исслед. — 2001. — № 1. — С. 6–16

О. А. Штокало

кафедра социологии Института социальных наук
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова
к. 40, Французский бульвар, 24/26, 65068 г. Одесса-58, Украина

СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ В УКРАИНЕ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Статья посвящена изучению состояния здоровья детей в Украине как социальной проблеме. Установлено, что состояние здоровья детей следует рассматривать как неудовлетворительное. Такое состояние препятствует нормальному развитию детей, затрудняет процесс первичной социализации и требует проведения дальнейших комплексных исследований для нормализации ситуации.

Ключевые слова: состояние здоровья детей, процесс первичной социализации социальная проблема.

O. Shtokalo

Sociology Department of Institute of Social Sciences
Odessa National University named after I. Mechnikov
r. 40, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

STATE OF HEALTH OF CHILDREN IN UKRAINE AS THE SOCIAL PROBLEM

Summary

Article is devoted studying of a state of health of children in Ukraine as to a social problem. It is established, that states of health of children should be considered as unsatisfactory. Such states of health of children interferes with their normal development, complicates process of primary socialisation and demands carrying out of the further complex researches for situation normalisation.

Keywords: a state of health of children, process of primary socialisation.